

זילותא דבי דינא

הקדמה

עמדת המוצא של התורה היא שבי"ד עלול לטעות אפילו בע"ז (ויקרא ד, יג), ומסכת הוריות נתייחדה לכך. במקרה זה וגם באחרים, הקלים הרבה ממנו, בי"ד לא יבוש לומר כדברי רב דימי "דברים שאמרתי לכם טעות הם בידי" (שבת סג ע"ב, ובגליון שם מ"מ לדוגמאות נוספות). דיין עלול לטעות בדבר משנה או בסברא, אפילו כשהמחזהו רבים עליהם (סנהדרין לג ע"א). מרגלא בלשון המשיבים לומר "מודים דרבנן היינו שבחייהו" שפירושו: שבח לחכם כשהוא חוזר בו ומודה בטעותו. מאידך עלינו לשמור על מעמד בי"ד בעיני הציבור, כמבואר בסוגיות אחרות כגון "מה כח בי"ד יפה" (כתובות צט ע"ב), וזהירות מלעז שיאמרו שבי"ד טועים (סנהדרין מד ע"ב, ר"ה כט ע"ב, רש"י שם ד"ה "ואין משיבין"). ברור א"כ, שאם יבואו לפני בי"ד ראיות חדשות הסותרות את הדין שפסקו – יחזירו את הנושא לדין וישנו את פסיקתם לפי הראיות החדשות. אמנם כשהספק שקול, כמו הדוגמאות בסוגיותנו, השינוי בפסיקת הדיינים אינו מתוך ודאות ולכן עולה הדין אודות זילותא דבי-דינא. הסוגיא שלפנינו היא אחת הדוגמאות לדאגה למעמד בי"ד, היוצרת נפק"מ מעשית.

מקורות

ב"ב לא ע"ב – לב ע"א; ר"י מיגש (בשטמ"ק); רמב"ן; רשב"א; ריטב"א לא ע"ב (הוצ' הרב מנת) ד"ה "ולזילותא" וד"ה "מתיב רבא"; כתובות כו ע"א "רבי יהודה אומר אין מעלין" – כו ע"ב "במצטרפין לעדות קמיפלג", רש"י, תוד"ה "ואסקיניה".

שאלות*

- א. מתי השינוי נחשב לזילותא? האם אפילו בשינוי פסק, או רק אם כבר נעשה מעשה ורוצים לשנות אותו?
- ב. האם הזילותא תלויה בפסק החדש – אם הוא ספק או ודאי?
- א. המקורות קשורים ברובם לכל השאלות. לכן, בשונה משיעורים אחרים, לא מצוין בכל שאלה מקור מסויים.

- ג. מה הסברא לשנות את הדין מפאת כבוד הדיינים? איך תסביר כל שיטה את המצב ההלכתי בתו"ת?
- ד. מתי אין זילותא לפי כל אחת משיטות הראשונים?
- ה. האם יש מי שסובר שלא חוששים כלל לזידב"ד?

מהלך השיעור

דעות הסוברים זילותא דבי-דינא רק כשנעשה מעשה. מחלוקת 'יש מפרשים' ושאר ראשונים אם סברת רבנן דרמב"י תלויה בזילותא. דעת הירושלמי בהסבר מחלוקת רבנן דרמב"י. מחלוקת רמב"ן ותוס' בהגדרה אם זידב"ד תלויה במעשה שנעשה קודם ע"פ בי"ד או שבהחלטה המשתנה מחמת הספק יש כבר זילותא. דעת רש"י בזילותא רק בשינוי פעמיים, מחלוקת הראשונים עליו ותירוץ שיטתו. איך משנים את הדין מפני כבוד הדיינים? תלות בין ההסברים כאן לדין תו"ת ספקא דרבנן או ספקא דאורייתא, ולהסבר התוצאה לאחר תו"ת. מתי אין זילותא לפי כמה שיטות ראשונים. סוגיות שונות בכח בית-דין. לכו"ע יש מושג זילותא דבי"ד באופן מסוים.

שיעור

א. הסוברים זילותא דבי"ד רק כשנעשה מעשה

רבא הקשה על רב נחמן כיצד אינו חושש לזילותא דבי-דינא, והביא מחלוקת רבנן דר' מנחם בר' יוסי, אלא שלא פירש אם הוכחתו היא מרבנן או מרמב"י. ר"י מיגש (בשטמ"ק ד"ה "מתלב רבא") מסביר שרבא הוכיח שחיישינן לזידב"ד מר' מנחם בר' יוסי שאמר במקרה שבאו עדים שבעלה מת, שאם נישאת ואח"כ באו עדים הסותרים את הראשונים ואומרים שלא מת – לא נוציאה מחמת הספק. זאת למרות שאם היו העדים הללו באים קודם שנישאה – לא היו נותנים לה להינשא משום ספק דאורייתא, שמא היא אשת-איש. לדעת הר"י מיגש הנימוק להשאיר אותה תחת בעלה הנכחי הוא משום זידב"ד ולא כדי שלא נוציאנה מחזקת נשואה כפי שהיא עתה. מדבריו עולה שזילותא נוצרת כאשר בי"ד משנים מצב מחמת הספק, ולכן הוצאת ממון ממי שמוחזק בו או אישה מבעלה מחמת ספק תיחשב לזילותא. אמנם ר"י מיגש התייחס בהסברו למקרה שנישאת ואח"כ באו עדים, שבו מודה גם רמב"י שלא תצא, אבל מהטעם שנתן לדבריו עולה שה"ה גם לרבנן הסוברים שגם אם באו עדים ואח"כ נישאת לא נוציאנה מספק.

גם הרמב"ן והרשב"א סוברים שההוכחה היא מדברי רמב"י, אמנם קשה על שיטה זו שהרי רמב"י הוא דעת יחיד, ואם מביאים ממנו ראיה שחוששים לזידב"ד אפשר להביא מרבנן

ראיה הפוכה. אלא שזה היה נכון אילו רבנן היו אומרים להוציאה ולא לחשוש לזילותא, אך באמת לרבנן בכל מקרה אין מוציאים מבעלה גם אם נישאת לאחר שבאו עדים שאסרוה. נמצא שלמרות שלא היה מעולם פסק-דין להתירה לא נוציא אותה, ואי"ז בגלל זילותא אלא מכיוון שכעת היא בחזקת ודאי ולא נוציאנה מספק. כך אכן דוחה הרמב"ן את שיטת הי"מ שהביא, שרצו להוכיח מרבנן. לדעתו אין להוכיח מדבריהם, כיון שדינם וטעמם אינו קשור לזילותא (להלן אות ג נתרץ שיטה זו).

לדעת הרמב"ן והרשב"א, המקרים באישה ושדה דומים זל"ז, והתנאי הבסיסי להגדרת זילותא הוא שהיה פסק קודם שעל פיו פעלנו ועשינו מעשה. כפי שבשדה היה קודם פסק מעשי לטובת האחד וכעת רוצים לשנותו וזה מה שיוצר זילותא, כך גם באישה צ"ל שהיה פסק להתירה להינשא ונישאת בפועל. אבל אם רק אמרו דעה ולא נעשה מעשה יכולים לשנות בלא חשש זילותא.² אמנם הקשו על עצמם מדין כהן, שם לכאורה הגורם לזילותא אינו מעשה אלא הכרזה בעלמא שהוא כהן. בתירוצם חלקו בין דין האישה והשדה שהם עניינים מעשיים לבין דין הכהן שאינו אלא הגדרת מעמדו, ולפיכך עצם דיבורם של בי"ד הוא כמעשה בעיני הציבור. עוד אפשר לומר שהכרזה על ייחוס הכהן מתפרסמת גם בלי מעשה ודי בזה כדי לחשוש לזילותא.³

אמנם לדעת י"מ שהביא הרמב"ן שההוכחה מרבנן, יש לומר שזילותא אינה תלויה בפסק קודם, אלא עצם שינוי של מצב נתון מחמת הספק הוא זילותא לבי"ד, שהרואים יאמרו שגם כשבי"ד אינם בטוחים הם גורמים הפסד למחזיק. את דברי הגמרא "אנן אסקינן ליה" יסביר כדעת רי"ף ורשב"ם, שהוצאת השדה לדין כדא"ג היא מצד ספק, ונמצאו המקרים דומים זל"ז. אמנם אין הכרח שיסביר כמותם, וייתכן שיסבור גם כר"ח המובא ברמב"ן – שמחזירים את השדה למוחזק הקודם – והעובדה שהעברנו קרקע מזה לזה מחמת הספק היא שעלולה לגרום זילותא.

יפה-עיניים (ב"ב לא ע"ב ד"ה "לזילותא") מציין לירושלמי (ב"ב פ"ג ה"ד) שמביא מחלוקת בין רב נחמן בר יעקב הסובר כר"נ בבבלי לבין רב, ושם לא מוזכרת זילותא. אמנם פני-משה שם, כדרכו, רצה לפרש סוגיית הירושלמי לפי טעם הבבלי, אבל יפה-עיניים פירש שלדעת רב מכיוון שהחזקנו את ראשון ע"פ בי"ד לא נוציא ממנו. לעומתו, רנב"י סובר

ב. הרמב"ן עצמו כתב בהמשך דבריו סברא נוספת, שכשנישאת התפרסם הדבר.

ג. עוד תירצו, שבאמת נעשה מעשה והאכילוהו תרומה, אבל דחו תירוץ זה כיוון שבגמרא לא העמידו דוקא במקרה שאכל תרומה.

שהחזקה היתה רק כיוון שחשבו שהדין כך ולכן נוציא ממנו: "אנא אפיקתא מראובן אנא מחזרנא ליה" (לשון הירושלמי).

לפי זה מבואר מאוד הר"י מיגש הנ"ל שכלל לא הזכיר זילותא ונימק את דברי רבא בבעיה של שינוי במצב ספק, אלא שקשה כיצד הסביר כך בכבלי? ועוד שהיה לו להקשות גם מרבנן ולא רק מרמב"י (ושמא סובר כפני-משה, וצ"ע).

הריטב"א (ב"ב לא ע"ב ד"ה "ולזילותא דבי"ד") פירש את הזילותא כרמב"ן, כלומר דווקא כשנעשה מעשה, אבל סייג זאת רק למקרה שהשינוי נובע מספק, נמצא שקיבל גם את הסברו של ר"י מיגש, בעניין גדר הזילותא הנובעת משינוי שנעשה מחמת הספק.

ב. הסוברים זילותא דב"ד גם באמירה

תוס' (ד"ה "אבל נישאת") סוברים שזידב"ד הוא גם באמירה בלבד, ו'נישאת' שאמרו היינו התירוה להינשא. לכן נדחקו מאוד בפירוש הקושיה, והסבירו שהזילותא תלויה בשאלה עבור כמה אנשים הבי"ד משנים את הפסק. המקור לדבריהם הוא דין יוחסין של הכהן, שהערעור על מעמדו מתקבל ע"י הבי"ד שאינו עושה מעשה, אלא רק מצהיר על מעמדו של הכהן, וגם בו מצינו חשש לזילותא. סמך לדעתם זילותא היא רק בשינוי הפסק עבור אדם אחד יש למצוא במעשה דשדה ומעשה דכהן שהגמרא הביאה, העוסקים באדם אחד שבשבילו מחזירים את הדין. תוס' מודים שבמקרה של אישה הנישאת צריך שיהיה מעשה, אבל רק מכיוון שע"ז נמצא שהשינוי בפסק הבי"ד יהיה עבור אדם אחד, ולא כיוון שזה תנאי בזילותא.⁷

רש"י רצה להינצל מהסברם הדחוק של תוס', אלא שסובר כמותם שיש זילותא גם בלי מעשה, לכן הסביר (כתובות כו ע"ב ד"ה "דחיישינן") שהזילותא היא רק כשבי"ד חוזרים פעמיים מהדין שפסקו. על קושיית התוס' (שם, ד"ה "ואסקיניה") ממה שמצאנו בסוגיית ב"ב זילותא גם בפעם אחת, תירץ בשטמ"ק (שם, ד"ה וצריך פירוש") שרק לגבי כהן אמרו כך, כיוון שבתרי ותרי היינו צריכים להעמידו על החזקה, ורק מכיוון שהורידוהו פעמיים

ד. יש להעיר שדברי התוס' אינם תלויים בהסבר המעשה בשדה. לא מיבעיא לדעת ר"ח המובא ברמב"ן שהייתה אצל אחד ומחזירים לו, אלא גם לפי רשב"ם שמוציאים אותה לכדא"ג – היינו רק בין שני אלה שיש להם עדים הסותרים ולא לעלמא. נמצא שבין כך ובין כך השינוי בפסק הוא נפק"מ רק לאדם אחד שעשוי לזכות בשדה.

חוששים לזידב"ד שהרואים יאמרו שכיוון שהורידוהו פעמיים כנראה בדקו היטב.⁷ עוד י"ל שכיוון שאין שם מעשה אלא רק אמירה, לא תהא זילותא בפחות מפעמיים (חידושי חת"ס כאן).

לעיל הובאו דברי הרמב"ן לגבי כהן, שבמקרה זה האמירה נחשבת כמעשה, ולכן השינוי יהיה זילותא. אבל באישה שהפסק אינו נראה בפועל עד שתינשא, השינוי בפסק אם לא נישאת לא ייחשב זילותא. נמצא שלדעתו יש זילותא באמירה בלבד כשהיא נחשבת כמעשה.

ג. היחס בין סוגייתנו לסוגיית תרי ותרי

תוס' הביאו גם את פירוש רשב"ם וגם את פיר"ח בעניין הקרקע היוצאת אם היא לבעלים הראשונים או לכדא"ג. לכאורה קשה, כיוון שלדעת התוס' מדאורייתא אזלינן בתר חזקה, וספקא דרבנן – הרי במקרה שהיה מוחזק צריך להחזיר לו את הקרקע, ואיך נשאר אותה ביד השני מחמת זילותא? לכן י"ל שהכלל שהולכים אחר החזקה אינו חובה דינית אלא נתינת כלי לדיין להכריע את הדין או להתנהג במצבי ספק, בכפוף לשיקול דעתו.

גם הי"מ ברמב"ן (שאינו הי"מ בשיעור הקודם) סובר כנראה תו"ת ספקא דרבנן, ולכן מעיקה"ד היינו הולכים אחר החזקה ומוציאים את האישה מבעלה, אלא שבגלל זילותא לא עושים כן. כך מיושבת קושיית הרמב"ן הנ"ל איך הוכיחו מרבנן דרמב"ן. עיקרון זה נכון גם ככהן שהחזקה הראשונה היא לקולא וגם באישה שהחזקה הראשונה היא לחומרא, כשיש זידב"ד – לא נשנה את המצב מחמת הספק.

אבל לכאורה קשה, איך משאירים אותה תחת בעלה? והלא מדין תורה החזקה קובעת שהיא א"א, ובלי קשר לדעת בי"ד, הלא מכללי האיסורים שיש ללכת אחר החזקה! גם לרמב"ן קשה שהרי מודה לרבנן כשנישאת ואח"כ באו עדים. אמנם יש לתרץ כדברי ר"ת (תוס' לב ע"א ד"ה "אנן מסקינן") שיש חזקת דייקא ומינסבא שמבטלת את חזקת א"א ולכן לא תצא. אלא שאם זה הנימוק לכך שלא תצא אין מכאן ראיה לדין זילותא, שכן הסיבה שאין

ה. לדעת תורת חיים (לב עמ' א' ד"ה "במיחש לזילותא") יש מחלוקת בין האמוראים. סתמא דהש"ס בעניין כהן סובר שרק בתרי זימני הוי זילותא וגם רב נחמן סובר כן, ומה שאמר לזילותא ל"ח היינו רק בתרי זימני. אבל רב אשי סובר שגם בחדא זימנא הוי זילותא. עיי"ש בדבריו שמפרש את כל הסוגיה אחרת מהרשב"ם ושאר ראשונים.

מוציאים אותה מבעלה, בין לרבנן ובין לרמב"ם, היא שבעצם בנד"ד אין חזקת א"א כיון שחזקת דייקא ומינסבא מבטלת אותה.

עוד אפ"ל שמשאירים אותה תחת בעלה כיון שחזקת א"א היא נפק"מ רק לדיני איסורים ואינה נכנסת בשיקולי בי"ד, וכמו שהגמרא שאלה בכתובות "הבא עליה באשם תלוי קאי", שהיא טענה לאדם עצמו ולא הוראה לבי"ד. לכן גם תירצו שם "באומר ברי ליי", כלומר, אם הוא בטוח במעשהו ויש לו על מה לסמוך – בית דין אינם מתערבים בזה. אך עדיין קשה, שהרי בי"ד מתחשבים בחזקות, כמו חזקה א"א פורע תו"ז וכו', וגם לשון התוס' מורה שהיא הנהגה לבי"ד.¹ י"ל שרמב"ם אינו סובר חזקה אישה דייקא ומינסבא ולכן חולק על חכמים, אבל כשכבר נישאת לא נוציאנה כיוון שיש חשש זילותא, ובי"ד אינו מחויב ללכת לפי החזקה אלא היא רק כלי בידו אם ירצה בכך, כנ"ל. עוד י"ל שאמנם חזקה א"א פורע תו"ז ודומיה, הם חזקות התנהגות שלפיהן יש לנהוג כשיש לפנינו תובע ונתבע ובי"ד אינם יכולים להימנע מלהכריע ביניהם, ופועלים לפי הכללים. אבל בנידון אישה הנישאת – אין תובע ונתבע, ובי"ד אינם מחויבים לאפרושי מאיסורא כשכל עצמו של איסור זה אינו ברור ונובע מחמת חזקה דמעיקרא, והאישה והבעל טוענים בוודאות שידועים שאינם עוברים איסור.¹

ד. סיכום

מתי אין זילותא

- א. תוס' (ד"ה "ונפק עליה", בתירוץ הראשון) – כשהדין נעשה מאליו.
- ב. רשב"ם (ד"ה "דחיישינן לזילותא") – כשהדין נפסק מלכתחילה מחמת הספק, או מחמת קול כדי לברר.
- ג. תוס' (ד"ה "אבל ניסת") – כשמחזירים את הדין בשביל הרבה אנשים.
- ד. ר"י מיגש וריטב"א – כשמחזירים את הדין בוודאי ולא מספק.
- ה. רמב"ן – כשרק נפסק ולא נעשה מעשה, במקום שיש אפשרות לעשות.

ו. עיין דבריהם בכתובות כו ע"ב ד"ה "אנן אחתינן" וב"ב לב ע"ב ד"ה "אנן אחתינן".

ז. כנ"ל שיעור "משמעותה של העדות המוכחשת".

לזילותא דבי"ד לא חיישינן

- א. לא חיישינן גם אם יזלזלו כיוון שכך היא ההלכה.
ב. לא יזלזלו מכיוון שיודעים שהפסק הראשון היה לפני שבאו עדים נוספים (מאירי ב"ב עמ' 179).

תתכן נפק"מ בין שני ההסברים במקרים בהם ידוע לנו שיזלזלו, גם אם ההוראה צריכה להשתנות מצד עיקר הדין. אמנם כל זה בכפוף להגדרות דלעיל, המצמצמות את המקרים בהם ניתן להתחשב בזילותא.

ה. האם יש מי שלא חושש כלל לזילותא דבי"ד?

במשנה בכתובות (פ"א מ"ה) שנינו: "שום הדיינים שפחתו שתות או הוסיפו שתות מוכרן בטל. רשב"ג אומר מוכרן קיים, אם כן מה כח בי"ד יפה?" דין זה אינו קשור לנידוננו שהרי החולקים שם אינם החולקים כאן, וכשהגמרא מביאה "אשלי רברבי" הקשורים לסוגייתנו אינה מביאה את הוויכוח שם. נראה שהטעם לכך הוא, משום שדין השומא נכנס תחת הכלל "הפקר בי"ד הפקר" ולא שייך לדיני איסורים הנידונים בסוגייתנו. גם דין שדה שבסוגייתנו אינו דומה לשומא, שם לא היתה טעות כה מהותית כמו בנידון דידן שזיכו שדה למי שאינה מגיעה לו, אלא ביישום של דין. הדמיון לסוגייתנו הוא במה שרשב"ג מעצים את כח בי"ד גם כשטעו יותר מהמקובל. מאידך, גם אילו היו בי"ד חוזרים בהם מהשומא – וכדעת רבנן – אין בזה זילותא, מכיוון שהטעות בשומא נפוצה, והציבור יבין שאין בזה פחיתות. גם שאר הדוגמאות בסוגיא שם אינן דומות לנידוננו.

הסוגיא הדומה ביותר היא במסכת ר"ה (כט ע"ב), בדין תקיעת שופר ביבנה בר"ה שחל בשבת. שם הסביר רש"י שאם היו חוזרים בהם מהיתר התקיעה בשבת הייתה זילותא כיוון שנמצא שטעו בדין. אלא שא"כ לכאורה יש להביא משם ראיה שחוששים לזילותא, והרי לפי רוב הפוסקים הלכה היא שאין חוששים! לכן צ"ל שבמקרה זה כו"ע לא פליגי דחיישינן, שהרי לא מדובר שנולדו ראיות חדשות כמו כאן שבאו עדים, אלא בית הדין מעצמו דן מחדש בפסיקתו ואם יחזור בו נמצא שטעה בשיקול הדעת של פסיקת ההלכה למעשה. לפי"ז מובן הפסק של תרוה"ד (סי' רלג, מובא בב"י אבהע"ז סי' קכו ס"ג) שאם בי"ד טעו בכתבת שם החודש במקום דאיכא פלוגתא, אזי אם עדיין לא נודע דבר הגט ישובו ויכתבו מחדש, אבל אם נודע הגט לא יכתבו שוב, שלא תהיה זילותא. הרי שאפילו

במקום אשת-איש החשש מזילותא מכריע את פסיקת ההלכה כשיש על מי לסמוך וכמו בדין
תקיעת שופר בשבת.